

Лідія Нестеренко

**ЯКІВ ГНАТОВИЧ ГАПОН –
«...ВОРОГ НАРОДУ, ЩО НЕ ПІДДАЄТЬСЯ ВИПРАВЛЕННЮ,
І СОЦІАЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ...»
(за матеріалами кримінальних справ,
сфабрикованих ДПУ–НКВС)**

DOI: 10.58407/litopis.240614

© Л. Нестеренко, 2024. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5353-2922>

Метою цієї роботи є зображення трагедії життя жителя с. Іванківці Прилуцького району Чернігівської області Якова Гнатовича Гапона, якого за ширення провокаційних чуток та погрози селянам, які вступали до колгоспу, у 1930 р. було репресовано, а в 1937 р., за проведення антирадянської агітації, ідеалізацію ворогів народу, поширення песимістичних настроїв – розстріляно.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності, системності. **Методи:** проблемно-пошуковий, хронологічний, історико-системний та аналітичний. **Новизна дослідження** полягає у введенні до наукового обігу документів, які зберігаються в Державному архіві Чернігівської області, з метою вивчення історії с. Іванківці в 1930-х рр. Досліджено життя шлях жителя с. Іванківці – Якова Гнатовича Гапона.

Висновки: Протягом 20–30-х рр. ХХ ст. радянська влада переслідувала інакодумців. Особливо це стосувалося заможного селянства чи людей, які об'єктивно оцінювали дії влади. У кінці 20-х – на початку 30-х рр. таких людей засуджували й висилали з України на певних час. Під час «великого терору» 1937–1938 рр. декого з цих людей засудили повторно й розстріляли.

Жертвою таких репресій став і Яків Гнатович Гапон. Чоловіка спершу розкуркулили й відібрали значну частину землі, а в 1930 р. засудили до 3-х років відбування покарання з виселенням його дружини та рідних за Урал. Після відбування покарання й повернення додому, в 1937 р. проти 50-річного чоловіка було сфабриковано нову кримінальну справу, результатом якої став розстріл.

Ключові слова: с. Іванківці, козак, Яків Гнатович Гапон, куркуль, кримінальна справа, репресії.

В історії кожного народу, великого чи малого, з багатовіковою чи зовсім юною державністю, є свої «білі плями». Це природно, адже історія розповідає про минуле, і чим воно давніше, тим більше в ньому втраченого і забутого, усього того, що вже не може дати дослідникам точні й однозначні відповіді на їх запитання. Проте і в історії кожного окремого населеного пункту України є також свої таємниці й трагедії не лише в давнину, а й у зовсім недалекому минулому. Особливо це стосується трагічного ХХ ст.

Через знищення або засекречення протягом тривалого часу різноманітних архівних документів, серед них і кримінальних справ, невідомими залишаються не лише певні події, а й долі учасників цих подій: часто пересічних людей. Одним із таких населених пунктів Чернігівщини, який має багатовікову історію, є с. Іванківці Прилуцького р-ну (донедавна Срібнянського).

Окремі сторінки історії с. Іванківці дорадянської доби були досліджені раніше¹. Історії населеного пункту в період Другої світової війни авторка присвятила кілька наукових робіт².

Проте недостатньо вивченою сторінкою життя села є тема колективізації та політичних репресій радянської влади в довоєнну добу. Адже в ці роки переслідування зазнало багато іванківчан. Однак цій проблемі присвячено лише одну публікацію³. На двох кримі-

¹ Нестеренко Л. Іванківці в XVII – поч. ХХ ст.: еволюція розвитку. *Сіверянський літопис*. 2012. № 5–6. С. 28–35; Її ж. Село Іванківці у XIX – на поч. ХХ ст. *Сіверянський літопис*. 2013. № 1. С. 23–31.

² Нестеренко Л. Село Іванківці Срібнянського району Чернігівської області в роки нацистської окупації (вересень 1941 – вересень 1943 рр.). *Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі*: Мат. Міжнар. наук. конф. пам'яті митрополита Андрея Шептицького, 30 листопада – 1 грудня 2015 р. Київ: Дух і Літера, 2016. С. 231–252.

³ Нестеренко Л. Дмитро Захарович Максименко: шлях від куркуля до старости села. *Сіверянський літопис*. 2018. № 5. С. 229–248.

нальних справах, порушених в різні роки проти однієї людини, ми зупинимось в нашій розвідці. Ідеться про жителя с. Іванківці Якова Гнатовича Гапона.

Короткі довідки про репресованих радянською владою в Чернігівській області опубліковано в серії книг «Реабілітовані історією». Тут ми знаходимо невелику інформацію і про Я. Гапона⁴.

Джерельну базу становлять документи Державного архіву Чернігівської області (Ф. Р-8840). Тож на основі кримінальних справ, заведених у 1930 та 1937 рр., спробуємо відтворити життєвий шлях цієї людини.

Яків Гнатович народився 1883 р. в родині заможних селян. За соціальним походженням родина належала до козаків.

Від 1916 по 1918 рр. юнак відбував військову службу в царській армії, служив рядовим⁵.

В інший час Яків Гнатович господарював на землі. До більшовицького перевороту 1917 р. вони з батьком володіли 35 десятинами землі. У господарстві були 2 будинки зі спільним коридором (сіньми), 2 клуні, 3 хліви, 2 комори, 4 голови великої рогатої худоби, 4 коней, 20 овець, 30 вуликів бджіл. У родини була власна кінна молотарка. У дорадянську добу родина Гапонів використовувала найману працю. Із приходом більшовиків їх було розкуркулено і залишено родині лише 3,5 дес. землі або десятину частину.

У 1928 р. Яків Гнатович сплатив державі податку на суму 136 крб. 59 коп., у 1929 р. – 102 крб. 38 коп., у 1930 р. – 12 крб. 00 коп. У цей період господаря було оштрафовано за невиконання хлібозаготівлі⁶. А 6 квітня 1930 р. в родині знову було проведено вилучення майна⁷.

17 жовтня 1930 р., на підставі наказу начальника опергрупи ДПУ УРСР, із метою виявлення зброї, у господарстві Я. Гапона було проведено обшук, проте нічого не знайдено. Свідками були жителі с. Дігтярі – Чуйко, с. Іванківці – Іваніцький⁸. Одразу зазначимо, що цього ж дня, із тою самою метою було проведено обшук і в господарстві Дмитра Захаровича Максименка. І там також нічого не виявили⁸.

23 жовтня 1930 р. уповноваженим слідчої групи ДПУ Яцуном, як свідків, було опитано жителів с. Іванківці. Проти Якова Гнатовича виступили Тиміш Пилипів Петрушевський, Максим Федорович Савенко, Федір Кирилович Михалко, Петро Феофанов Карпуть. 13 листопада додатково було допитано Луку Івановича Стеценка, Федота Семеновича Минку, та повторно – Максима Федоровича Савенка. 14 листопада дали свідчення Тиміш Пилипович Петрушевський (повторно) та Гнат Нилів Яндола, а 15 листопада – Василь Антонович Вишневецький.

У свідченнях іванківчани розповіли про дорадянське минуле родини Я. Гапона, про ставлення до дій радянської влади на селі тощо. Так, Т. Петрушевський (1897 р. н.) 23 жовтня 1930 р. зазначив, що в дорадянський період Яків Гнатович постійно використовував у своєму господарстві найману працю. Свідок повідомив, що в 1918 р., під час Гетьманату, бігаючи з револьвером, Я. Гапон погрожував сільським біднякам: «Ми Вам дамо, як виступати проти нас»⁹. У 1929 р. його оштрафували за невиконання плану хлібозаготівлі. «...1930 року з початком зими, під час переведення масової колективізації під час зборів на кутках агітував проти колективізації в різних закоулках, серед несвідомої частини бідноти, агітував проти хлібозаготівлі і служив прикладом»¹⁰, – бачимо в свідченнях.

Наприкінці Т. Петрушевський зазначив, що Яків Гапон є небезпечною людиною для с. Іванківці.

Того ж дня М. Савенко (1904 р. н.) повідомив, що в 1930 р. Я. Гапона було розкуркулено та з родиною переселено в бідняцьку хату. На завершення зазначив, що Яків Гнатович є людиною, яка шкодить усім заходам радянської влади¹¹.

У цей само день Ф. Михалко (1892 р. н.) підтвердив, що під час вилучення хліба Я. Гапон протестував, говорячи, що зерно забирають, а сіяти не буде чим. Попереджав, що **в колгоспі односельців чекає смерть від голоду**. Порівнював колгоспну роботу з панщиною, де членів колгоспу будуть бити нагайками¹².

⁴ Реабілітовані історією: У 27-ми т. Чернігівська область / Упор.: О. Коваленко, Р. Подкур, О. Лисенко. Чернігів, 2012. Кн. 4. С. 268.

⁵ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. 8840. Оп. 3. Спр. 5673. Арк. 2.

⁶ Там само. Арк. 3.

⁷ Там само. Спр. 10935. Арк. 6.

* Імена свідків у протоколі відсутні.

⁸ ДАЧО. Ф. Р-8840. Оп. 3. Спр. 5818. Арк. 4–4 зв.

⁹ Там само. Спр. 5673. Арк. 5 зв.

¹⁰ Там само. Арк. 5–5 зв.

¹¹ Там само. Арк. 6–6 зв.

¹² Там само. Арк. 7–7 зв.

23 жовтня 1930 р. П. Карпусь (1891 р. н.) додав, що Я. Гапон постійно агітував проти колективізації. У 1929 р., під час організації першого колективного господарства в селі, з метою шкідництва хотів вступити до колгоспу¹³.

13 листопада 1930 р. було допитано Луку Івановича Стеценка (1902 р. н.). Чоловік повідомив слідству, що в 1918 р. Я. Гапон біля себе згрупував багатих односельців. Одного разу, виконуючи завдання Волосного воєнкому, Я. Гапон з іншими чоловіками поїхав у с. Дігтярі, щоб заарештувати партизан. При затриманні було вбито партизана Усенка (жителя с. Охінки), а решту полонених привезли до Іванківського волосного виконкому. Після прибуття в село загону більшовиків, полонених випустили¹⁴.

Того ж дня було допитано і Федора Семеновича Минку (1897 р. н.). Чоловік повідомив, що в 1918 р. Я. Гапон був у Союзі хліборобів-власників, воював проти членів Комбівду. Приймав участь у нападі на сокиринських і охінківських партизан, які робили обшук у громадян с. Дігтярі Полікарпа та Івана Луценків. Свідок стверджував, що Я. Гапон рушницею забив партизана Усенка, забирав у партизанів одяг та бив останніх.

Ф. Минка також повідомив, що в 1919 р. Я. Гапон підпільно воював з бідняками, погрожуючи їм, а в 1920 р. Якова Гнатовича було розкуркулено й позбавлено частини землі та сільськогосподарського реманенту. Підсумовуючи сказане, свідок зазначив, що куркуль політично небезпечний і його варто покарати¹⁵.

14 листопада 1930 р. повторно було допитано М. Савенка як свідка. Цього разу чоловік також повідомив, що в 1918 р. Яків Гнатович перебував у Спілці хліборобів-власників і служив у загоні «карателів» с. Іванківці. Брав участь у нападі на партизан та вбивстві Усенка. А під час приїзду німців у село, стягували контрибуцію й затримували активну бідноту¹⁶.

Знову було допитано і Т. Петрушевського, який пригадав події в селі, що відбувались під час Української революції 1917–1921 рр. У 1918 р. Яків Гнатович Гапон разом із Редькою Гнатом Митрофановичем («який був гетьманським старостою») погрожували біднякам, що отримали землю, власниками якої раніше були Я. Гапон та Г. Редька¹⁷.

15 листопада на запитання як свідок відповідав Г. Яндол (1907 р. н.), який окрім вищезгаданого додав, що Я. Гапон підтримував стосунки з сільським священником та вербував вірян¹⁸.

Того ж дня давав свідчення і В. Вишневецький (1900 р. н.). Окрім вище зазначеного, чоловік додав, що Я. Гапон під час пересування «банд Денікіна» сприяв їхньому рухові. А коли наступали червоноармійці, умисно ховав тяглову силу, щоб не допомагати їм. Чоловік також вказав, що Яків Гнатович був активним членом релігійної громади¹⁹.

15 листопада 1930 р. оперуповноважений оперативної групи районного відділу 8 сектора ДПУ УСРР Моторін підписав постанову про арешт та утримання під вартою Якова Гнатовича Гапона. У документі зазначено, що Я. Гапон, будучи вороже налаштованим до радянської влади, протягом останніх років проводив агітацію і пропаганду серед селян, спрямовану на зрив заходів, які проводились на селі, а саме: колективізації, хлібозаготівлі тощо. Того ж дня, згідно з документом, чоловіку було пред'явлено постанову та заарештовано²⁰. На той час у родині проживало 9 осіб.

27 листопада 1930 р. уповноважений опергрупи 8 сектору ДПУ УСРР²¹ у м. Прилуки Моторін підписав обвинувальний висновок у справі № 201, яку було порушено проти жителя с. Іванківці Якова Гнатовича Гапона. Чоловіка звинуватили за ст. 54-10 КК УСРР.

12 грудня 1930 р. прокурор по ДПУ Нечипоренко розглянув слідчу справу та в своєму рішенні попросив суд затвердити поданий обвинувальний висновок і ув'язнити Я. Гапона терміном на три роки.

29 грудня 1930 р. Особова Рада при Колегії ГПУ розглянула справу № 201/3271 – 8-го сектору ГПУ (Срібнянського р-ну) за звинуваченням гр. Якова Гнатовича Гапона по ст. 54-10 КК УСРР.

¹³ ДАЧО. Ф. Р-8840. Оп. 3. Спр. 5673. Арк. 8–8 зв.

¹⁴ Там само. Арк. 10–10 зв.

¹⁵ Там само. Арк. 11–11 зв.

¹⁶ Там само. Арк. 12–12 зв.

¹⁷ Там само. Арк. 13–13 зв.

¹⁸ Там само. Арк. 14–14 зв.

¹⁹ Там само. Арк. 15–15 зв.

²⁰ Там само. Арк. 1.

²¹ Від проголошення 6 січня 1919 і до 30 січня 1937 рр. державне утворення мало назву Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР), яка була змінена згідно правопису 1928 р. на Українська Соціалістична Радянська Республіка. Із 30 січня 1937 р. – Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР).

Згідно зі ст. 54-10 КК УСРР, Я. Гапона позбавлено волі терміном на 3 роки. Засудженого мали вислати до Північного краю через ПП ОГПУ. Термін початку відбування покарання датовано 18 жовтня 1930 р.²²

Вирок було виконано, проте, де саме відбував покарання Яків Гнатович, в матеріалах кримінальних справ не зазначено. Відомо, що їхав він до Архангельська разом зі ще одним жителем Іванківцеь – Митрофаном Миновичем Негодою. Але останнього відправили у Вологду.

У 1931 р. було виселено на Урал і родину Я.Г. Гапона: дружину – Наталію Демидівну, сина Гната з дружиною Анною. Станом на 1937 р. син із невісткою залишилися проживати в Росії, а дружина повернулася в Іванківці. У рідному селі винаймала житло й працювала.

Відбувши покарання, восени 1934 р. Яків Гнатович повернувся до дружини в село. Згодом вступив до місцевого колгоспу. У 1936–1937 рр. працював сторожем у торфодобувному підприємстві в с. Дігтярі²³.

6 жовтня 1937 р. помічник уповноваженого УДБ РВ НКВС Месеча допитав, як свідків, жителів с. Іванківці Сильвестра Семеновича Боровика (1885 р. н.), Мойсея Афанасійовича Федоренка (1906 р. н.) і Марка Ілліча Толокова (1902 р. н.). Чоловіки розповіли слідчому лише про минуле Я. Гапона, нічого не сказавши про сучасне та його «антирадянську діяльність». Проте М. Толоков сказав, що на його думку Я. Гапон незадоволений радянською владою через розкуркулення²⁴.

Того ж дня помічником уповноваженого УДБ РВ НКВС Панченком було допитано й жителя с. Іванківці Мойсея Афанасійовича Федоренка (1906 р. н.). Свідок надав слідству інформацію про колишнє життя підозрюваного, проте нічого не сказав про його контрреволюційну діяльність²⁵.

Оскільки троє іванківчан не дали потрібної інформації, слідчі почали шукати інших свідків.

23 жовтня 1937 р. начальник районного відділу НКВС, молодший лейтенант Арендаренко допитав жителя с. Дігтярі В. Коваленка (1916 р. н.). Чоловік повідомив, що в липні цього року на його розповідь про розстріл ворогів народу Якіра і Тухачевського, Я. Гапон відповів: «А по моєму ті вороги народу, які розстрілюють. ... На мою думку, буде так, що цих постріляли, а інші підуть закордон, і буде безвладдя, тоді скоріше повернуться старі порядки, тоді і заживемо»²⁶.

20 листопада 1937 р. проти Якова Гнатовича Гапона було порушено кримінальне провадження. Передував цьому меморандум*, підписаний оперуповноваженим Панченком і начальником РВ НКВС молодшим лейтенантом державної безпеки Арендаренком. У документі зазначалось, що Я. Гапон втік із місця заслання в с. Іванківці й проводить антирадянську діяльність серед колгоспників та працівників торфодобувної промисловості в с. Дігтярі. У меморандумі було зафіксовано свідчення робітника Коваленка. Під час бесіди чоловік почув від Я. Гапона різні критичні зауваження щодо тогочасних порядків в Україні²⁷.

Тим само днем підписано санкцію про арешт Я. Гапона й проведено обшук. У результаті обшуку, свідками якого стали М. Корнета і О. Проскура, нічого не було вилучено, проте підозрюваного заарештовано й відправлено до Прилуцької в'язниці.

20 листопада 1937 р. начальник РВ НКВС молодший лейтенант держбезпеки Арендаренко провів допит заарештованого. Переважна більшість поставлених питань стосувалася минулого Я. Гапона. Яків Гнатович заперечив проведення ним антирадянської агітації²⁸.

Наприкінці листопада 1937 р. опитано як свідків жителів с. Іванківці Олексія Феодосійовича Янків (1904 р. н.) і Максима Івановича Стешенка (1910 р. н.).

28 листопада 1937 р. завідуючий будинком колективіста с. Іванківці О. Янків повідомив, що Я. Гапон був незадоволений сучасним життям. Він говорив: «Дивись що робиться в країні рад, майже весь народ піднявся, скоро буде громадянська війна. Тільки б дочекатися тієї хвилини і тоді ми покажемо комуністам і активістам»²⁹.

²² ДАЧО. Ф. 8840. Оп. 3. Спр. 5673. Арк. 18–19.

²³ Там само. Спр. 10935. Арк. 6, 7, 13, 21–21 зв.

²⁴ Там само. Арк. 15–16 зв., 18–19 зв.

²⁵ Там само. Арк. 17–17 зв.

²⁶ Там само. Арк. 13–13 зв.

* Меморандум – це: 1) документ, в якому детально викладено суть питання. 2) Внутрішній документ адресований усім або окремим співробітникам організації, всередині якої його було створено; він залишається всередині організації і не призначений для читання третіми особами. 3) Це доповідна записка, службова довідка, довідка. У даному випадку – це останнє.

²⁷ ДАЧО. Ф. 8840. Оп. 3. Спр. 10935. Арк. 1.

²⁸ Там само. Арк. 20–22.

²⁹ Там само. Арк. 9–9 зв.

Тоді ж допитали іншого свідка, М. Стешенка. Чоловік повідомив слідчому зміст однієї розмови з Я. Гапоном. Останній говорив, що на півночі Росії є цілі полки засланих українців. Але вони можуть повернутися, коли в Україні розпочнеться повстання. Свідок додав, що сам підозрюваний говорив йому про можливість воювати: «Знаєш, прямо руки вже сверблять, не зважаючи на те, що я вже не молодий, але гвинтівку ще б у руки брав і промаху б не дав»³⁰.

28 листопада 1937 р., через сім років після першого обвинувального вироку, начальник РВ НКВС молодший лейтенант держбезпеки Арендаренко підписав обвинувальний висновок у справі, яку знову було порушено проти жителя с. Іванківці Якова Гнатовича Гапона. Документ погоджено помічником начальника опергрупи Прилуцького р-ну молодшим лейтенантом держбезпеки Харифом. На першій сторінці документу чорнилом зроблено напис «розстріляти», вказано дату – «29/XI 37 р.», і поставлено три підписи.

Слідчу справу було передано на розгляд трійки УНКВС в Чернігівській області³¹. Судове засідання відбулось 29 листопада 1937 р. За проведення антирадянської агітації, ідеалізацію ворогів народу, ширення провокаційних чуток та песимістичних настроїв – суд постановив Я. Гапона розстріляти та конфіскувати особисте майно³².

7 грудня 1937 р. вирок виконав комендант Чернігівського обласного управління НКВС сержант держбезпеки Філенко. В акті про виконання вироку окрім нього зазначено прізвища ще двох свідків: заступника обласного прокурора зі спеціальних справ Донченка та начальника внутрішньої в'язниці Дроботі³³.

16 січня 1989 р. Президією Верховної Ради СРСР було видано указ «Про додаткові міри по відновленню справедливості щодо жертв репресій, які мали місце в період 30–40-х і початку 50-х років». 23 травня 1989 р., у кримінальній справі, яку було заведено на Я. Гапона 15 листопада 1930 р., чоловіка повністю реабілітовано. Майже через 59 років справу нарешті було завершено³⁴.

28 серпня 1989 р. заступник прокурора Чернігівської обл., старший радник юстиції В. Григор'єв затвердив висновок про реабілітацію Я. Гапона у справі (арх. № 3112), яку було заведено в листопаді 1937 р. Через 51 рік завершено другу кримінальну справу³⁵.

На цьому можна було б закінчити публікацію, адже Я. Гапона, хоч і більше ніж через півстоліття, реабілітували. Справедливість, нарешті, восторжествувала. Проте ніщо вже не зможе повернути найбільшу цінність Якову Гнатовичу – його життя. Так само дружині – чоловіка, дітям – батька... Ця трагедія раз і назавжди змінила долю роду, села, країни.

Тому наступну частину цієї публікації ми присвяtimo самому процесу фабрикування кримінальних справ, вказуючи прізвища, факти тощо. Хоча вже й неможливо покарати справжніх винних, дії чи свідчення яких призвели до таких результатів, ми все ж будемо дотримуватися принципу: «Історія про всіх все скаже».

Одразу ж зазначимо, що в обох кримінальних справах усі свідки були селянами-бідняками.

7 грудня 2024 р. минає 87 років відтоді, коли куля коменданта Чернігівського управління НКВС, сержанта державної безпеки Філенка обірвала життя жителя с. Іванківці Срібнянського району Чернігівської області Я.Г. Гапона, одного з мільйонів громадян СРСР, які були репресовані радянською владою.

Вивчаючи кримінальні справи, впадає в око «майстерність» слідчих, працівників НКВС, які на 20 і 28 сторінках кримінальних справ зуміли «довести» вину людини. При чому допитів самого обвинуваченого лише два: по одному в кожній справі. І ті дуже короткі. У жодному з них звинувачений не визнав себе винним у скоєнні злочинів³⁶.

Аналізуючи документи, навіть на маючи спеціальної юридичної освіти, видно бажання слідчих органів дуже швидко, за будь-яку ціну покарати людину, в нашому випадку Якова Гнатовича Гапона. Можливо, щоб виконати план на кінець року, піти вгору кар'єрними сходами чи заробити зірочку на погони. Так, перше затримання Я. Гапона відбулось 18 жовтня, а судове засідання – 29 грудня 1930 р. Другий раз чоловіка було заарештовано 20 листопада, а суд відбувся вже 29 листопада 1937 р. 7 грудня того ж року його розстріляли. Як бачимо, в 1937 р. від арешту до розстрілу минуло лише 18 днів³⁷.

Очних ставок між свідками та звинуваченим ані в 1930 р., ані в 1937 р. проведено не було. Слідство повністю довіряло словам свідків, яких же воно само й добирало.

³⁰ ДАЧО. Ф. 8840. Оп. 3. Спр. 10935. Арк. 11–11 зв.

³¹ Там само. Арк. 23–24.

³² Там само. Арк. 25.

³³ Там само. Арк. 27.

³⁴ Там само. Спр. 5673. Арк. 20.

³⁵ Там само. Спр. 10935. Арк. 28.

³⁶ Там само. Спр. 5673. Арк. 9–9 зв.; Спр. 10935. Арк. 20–22.

³⁷ Там само. Спр. 5673. Арк. 19; Спр. 10935. Арк. 25.

Ми навели ті аргументи, які є схожими чи ідентичними в обох справах. Проте кожна справа має свої особливості. Тому окремо зупинимось на кожній із них детальніше.

Вивчаючи першу кримінальну справу за 1930 р., бачимо низку неточностей і розбіжностей, на які хочемо звернути увагу.

1. Порушення й поспіх у діловодстві. Допити свідків Т. Петрушевського, М. Савенка, Ф. Михалка, П. Карпюса проводив уповноважений слідчої групи ДПУ Срібнянського р-ну Яцун. Про це свідчать записи на початку та в кінці документа. У кінці протоколів допиту свідків Ф. Минки та Л. Стеценка стоїть лише словосполучення «уповноважений ГПУ»³⁸. На протоколах допиту свідків М. Савенка та Т. Петрушевського за 14 листопада, Г. Яндолі за 15 листопада 1930 р. взагалі відсутні посади та прізвища працівників міліції як на початку документів, так і в кінці³⁹.

2. Крім свідчень Ф. Минки, Л. Стеценка і М. Савенка про вбивство партизана Усенка, в справі немає жодної інформації. У протоколі допиту Я. Гапона ця інформація взагалі відсутня.

3. Дивним видається й те, що М. Савенко (1904 р. н.), якому на початку Української революції було лише 13 років (освіта початкова), знав таку детальну інформацію про приналежність Я. Гапона до Спілки хліборобів, про переслідування ним партизан, убивства, знущання, службу в загоні карателів по с. Іванківці тощо.

4. 24 листопада 1930 р. відбувся перший допит Я. Гапона. Проте жодної інформації у протоколі про будь-яку участь його в Революції 1917–1921 рр. немає. Очної ставки між свідками та обвинуваченим також не було. Не було знайдено й могили вбитого партизана Усенка тощо.

5. На постанові про арешт та утримання під вартою Якова Гнатовича Гапона стоїть дата – 15 листопада 1930 р. Проте в обвинувальному висновку у справі № 201 є така інформація: «Гапон Яків Гнатович, 1883 р. народження, утримується під вартою в Прилуцькому Допрі № 8 з 18 жовтня 1930 р.»⁴⁰. Ця само дата стоїть і у виписці Особової Ради при Колегії ГПУ. Із доказів випливає, що Гапона Якова Гнатовича було заарештовано не 15 листопада 1930 р., а 18 жовтня 1930 р. Майже на місяць раніше.

6. Справу розробляли поспіхом, менше ніж за два з половиною місяці.

7. Обшук із метою виявлення зброї в жителя с. Іванківці Я. Гапона та його арешт 17 жовтня 1930 р. у селі не був поодинокими. Того ж дня було проведено обшук і заарештовано також Дмитра Захаровича Максименка. Хоча під час обшуків в обох нічого не виявили⁴¹.

8. Хочеться зазначити, що в обох кримінальних справах, заведених проти Я. Гапона та Д. Максименка, слідство використало декого з тих само свідків. 23 жовтня 1930 р. давали показання по обох справах Тиміш Пилипів Петрушевський, Максим Федорович Савенко, Федір Кирилович Михалко. 13 листопада допитано Федота Семеновича Минку та повторно – Максима Федоровича Савенка (у справі Д. Максименка його допитали 14 листопада). 14 листопада дав свідчення Гнат Нилів Янгола (у справі Д. Максименка його допитали 15 листопада), а 15 листопада виступав, як свідок, по обох справах Василь Антонович Вишневецький⁴². Можливо, допити відбувались в один день, але поставили різні дати.

Вивчаючи кримінальну справу, порушену проти Я.Г. Гапона в 1937 р., також видно зацікавленість слідчих.

1. Незважаючи на те, що 6 жовтня 1937 р. свідки-іванківчани С. Боровик, М. Федоренко і М. Толоков не надали жаданої інформації, представники правоохоронних органів продовжували працювати за місцем роботи Я. Гапона в Дігтярях. 23 жовтня 1937 р. допитали робітника торфодобувного підприємства В. Коваленка.

2. Підставою для початку слідства проти Я. Гапона став меморандум (дата відсутня), в якому подано свідчення лише В. Коваленка.

3. Припущення М. Толокова, стосовно незадоволення Я. Гапона радянською владою через розкуркулення, було підкреслено олівцем двома лініями. Ці слова взяті слідством до уваги, хоча це була лише думка чоловіка⁴³.

4. Читаючи про допит В. Коваленка, натрапляємо на протиріччя в показаннях стосовно зустрічей із Я. Гапоном. На початку допиту свідок зазначив, що він часто бачився на роботі із Я. Гапоном. Проте в кінці допиту він додав: «Я працював завжди вдень, то зв'язків Гапона я не помічав ні з ким, тому що Гапон був нічним сторожем біля торфоскладів»⁴⁴.

³⁸ ДАЧО. Ф. 8840. Оп. 3. Спр. 5673. Арк. 10–11.

³⁹ Там само. Арк. 12, 13, 14.

⁴⁰ Там само. Арк. 16.

⁴¹ Там само. Спр. 5818. Арк. 4–4 зв.

⁴² Там само. Спр. 5673. Арк. 5, 6, 7, 11, 12, 13, 15; Спр. 5818. Арк. 3, 5, 6, 7, 11, 15.

⁴³ Там само. Спр. 10935. Арк. 19 зв.

⁴⁴ Там само. Арк. 13–13 зв.

Тому, можливо, цієї розмови взагалі не було, оскільки чоловіки працювали в різні зміни й не могли спілкуватись.

5. В обвинувальному висновку, у виписці із протоколу судового засідання не було вказано статтю кримінального кодексу, згідно з якою засудили Я. Гапона. В документі лише зазначено, що «Гапон Яків Гнатович згідно слідчих матеріалів характеризується, як ворог народу, що не піддається виправленню, і соціально небезпечний елемент»⁴⁵.

Отже, в 1920–1930-х рр. радянською владою переслідувалися інакодумці. Особливо це стосувалось заможного селянства, представників Церкви та загалом людей, які об'єктивно оцінювали дії влади. Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. таких людей засуджували й висилали з України на певний час. Під час «великого терору» 1937–1938 рр. декого з них повторно засудили й розстріляли.

Жертвою таких репресій став і Яків Гнатович Гапон. Чоловіка спершу розкуркулили й відібрали значну частину землі, а в 1930 р. засудили до 3-х років відбuvання покарання із виселенням його дружини та рідних за Урал. Після відбuvання покарання та повернення додому, в 1937 р. проти 50-річного чоловіка сфабриковано іншу кримінальну справу, результатом якої став розстріл.

Переглядаючи минуле, для нас важлива мужність і громадянська позиція Я. Гапона. Незважаючи на всі репресивні дії радянської влади проти нього в минулому, він не побоювався й далі відкрито говорити правду про справжню радянську дійсність: репресії проти військових, важке життя українського селянства, загрозу війни.

References

- Kovalenko, O., Podkur, R., Lysenko, O. (Comp.). (2012). Reabilitovani istoriiei: U 27-my t. [Rehabilitated by history: In 27 vols.]. Chernihiv, Ukraine.
- Nesterenko, L. (2012). Ivankivtsi v XVII – poch. XX st.: evoliutsiia rozvytku [Ivankivtsi in the 17th – the early 20th c.: the evolution of development]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5–6, P. 28–35.
- Nesterenko, L. (2013). Selo Ivankivtsi u XIX – na poch. XX st. [Ivankivtsi village in the 19th – the early 20th c.]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, P. 23–31.
- Nesterenko, L. (2016). Selo Ivankivtsi Sribnianskoho raionu Chernihivskoi oblasti v roky natsystskoi okupatsii (veresen 1941 – veresen 1943 rr.) [The village of Ivankivtsi, Sribnyanske district, Chernihiv region, during the Nazi occupation (September 1941 – September 1943)]. Kyiv, Ukraine.
- Nesterenko, L. (2018). Dmytro Zakharovych Maksymenko: shliakh vid kurkulia do starosty sela [Dmytro Zakharovych Maksymenko: the path from a kulak to a village head]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, P. 229–248.

Нестеренко Лідія Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін та методики їх викладання, Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. К. Ушинського (вул. Слобідська, 83, м. Чернігів, 14021, Україна).

Nesterenko Lidiya – candidate of historical sciences, docent, docent of the department of social disciplines and teaching methods, K. Ushinsky Chernihiv regional institute of postgraduate pedagogical education (83 Slobidska St., Chernihiv, 14021, Ukraine).

E-mail: lidnesa@ukr.net

YAKIV HNATOVYCH GAPON – «...AN ENEMY OF THE PEOPLE WHO CANNOT BE CORRECTED, AND A SOCIALLY DANGEROUS ELEMENT...»

(based on the materials of criminal cases fabricated by the DPU–NKVS)

The purpose of this work is to show the tragedy of the life of Yakiv Hnatovych Gapon, a resident of Ivankivtsi village, Prylutsky district, Chernihiv region, who was repressed in 1930 for spreading provocative rumors and threatening peasants who joined the collective farm, and in 1937 for conducting anti-Soviet agitation, idealizing the enemies of the people, spreading pessimistic sentiments – was shot.

The methodological basis of the research is the principles of historicism, objectivity, and systematicity. **Methods:** problem-searching, chronological, historical-systemic and analytical. **The novelty of the research** consists in the introduction for the first time into scientific circulation of documents stored in the State archives of the Chernihiv region, with the aim of studying the history of the village of Ivankivtsi in the 1930s of the 20th c. The life path of Yakiv Hnatovych Gapon, a resident of Ivankivtsi village, was studied.

Conclusions: In the 20s and 30s of the 20th c. the Soviet authorities persecuted dissidents. This was especially true of the wealthy peasantry or people who objectively evaluated actions of authorities. In the late 1920s and early 1930s, such people were condemned and expelled from Ukraine for a certain period of time. During the «great terror» of 1937–1938, some of these people were re-sentenced and shot.

⁴⁵ ДАЧО. Ф. 8840. Оп. 3. Спр. 10935. Арк. 23–24.

Yakiv Hnatovych Gapon also became a victim of such repressions. At first, the man was dispossessed and a large part of the land was confiscated, and in 1930 he was sentenced to 3 years of imprisonment with the deportation of his wife and relatives to the Urals. After serving his sentence and returning home, in 1937 another criminal case was fabricated against the 50-year-old man, which resulted in his execution.

Key words: Ivankivtsi village, Cossack, Yakiv Hnatovych Gapon, Kurkul, criminal case, repression.

Дата подання: 8 лютого 2024 р.

Дата затвердження до друку: 25 листопада 2024 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Нестеренко, Л. Яків Гнатович Гапон – «...ворог народу, що не піддається виправленню, і соціально небезпечний елемент...» (за матеріалами кримінальних справ, сфабрикованих ДПУ–НКВС). *Сіверянський літопис*. 2024. № 6. С. 151–158. DOI: 10.58407/litopis.240614.

Цитування за стандартом APA

Nesterenko, L. (2024). Yakiv Hnatovych Hapon – «...voroh narodu, shcho ne piddaietsia vypravlenniu, i sotsialno nebezpechnyi element...» (za materialamy kryminalnykh sprav, sfabrykovanykh DPU–NKVS) [Yakiv Hnatovych Gapon – «...an enemy of the people who cannot be corrected, and a socially dangerous element...» (based on the materials of criminal cases fabricated by the DPU–NKVS)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 151–158. DOI: 10.58407/litopis.240614.

